

1
**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Кашпур Юрій Михайлович

УДК 159.954.3:176

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНЕЗИ СЕКСУАЛЬНИХ
УЯВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор

Булах Ірина Сергіївна,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова

Інститут соціології, психології та управління

завідувач кафедри теоретичної та

консультативної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Говорун Тамара Василівна

Інститут психології ім. Г.С. Костюка

НАПН України, м. Київ,

головний науковий співробітник

лабораторії соціальної психології

кандидат психологічних наук, доцент

Кікінежді Оксана Михайлівна

Тернопільський національний

педагогічний університет ім. Володимира

Гнатюка,

доцент кафедри психології,

Захист відбудеться “ **5** ” **жовтня 2010 року о 13.00** годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова,9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 02 ” вересня 2010 року

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В розвитку сучасного суспільства домінуючими є кардинальні політичні, економічні, моральні перетворення. Ці соціальні трансформації впливають на становлення свідомості молодих людей. У зв'язку з цим в нашій країні в євроінтеграційному процесі набуває гостроти проблема підготовки молодшої особистості до утвердження себе у світі та самостійного вирішення розмаїття соціальних, моральних, сексуальних проблем. На сьогодні в освітньому просторі не вирішеною залишається проблема об'єктивізації психосексуального розвитку молодого покоління. Відсутність у таких умовах правильно організованої сексуальної освіти особистості підліткового та юнацького віку може призвести до викривлення сексуальних уявлень, появи комплексів, неготовності протистояти сексуальному насиллю. В освітніх установах різного рівня відсутні спеціальні дисципліни з відповідним змістом та майже не має фахівців потрібної кваліфікації. До того ж культурно-виховні заходи, друковані видання, телевізійні розважальні шоу для молоді часто перенасичені ненормативною сексуальною атрибутикою, вільними вербальними висловлюваннями, гіперсексуальними образами героїв сюжетів, що не може не викликати деформацій в розвитку сексуальних уявлень про себе підлітків та юнаків. У результаті цього відмічається розповсюдження проституції серед неповнолітніх, збільшення темпів поширення СНІДу, використання порнографічної продукції, яка часто є орієнтиром у підлітковій та юнацькій субкультурі.

У зарубіжній науці дослідження стосовно психосексуального розвитку особистості з'являються ще з кінця XIX ст. Так, спроби вивчення психологічних особливостей її сексуальності здійснювались у контексті гігієни, релігійної етики та медицини у працях І.Блоха, Т.Ван де Вельде, Г.Елліса Хевелока, Р.Крафта-Ебінга, А.Форея. Пізніше дослідження, які стосувалися особливостей розвитку сексуальних відчуттів (У.Мастерс та В.Джонсон), статевої ідентифікації (Дж. Мані), сексуальної орієнтації особистості (М.Хіршвельд) не заповнили відсутню об'єктивну інформацію щодо психологічних умов сексуальної соціалізації особистості, зокрема, у підлітковому та юнацькому віці. Частково цю проблему почали вирішувати сучасні зарубіжні вчені Е.Дессі, К.Джеклін, Е.Маккобі, Дж.Мані, у працях яких простежується тенденція до вивчення процесу становлення сексуальних уявлень особистості зазначеного віку під дією зовнішніх соціальних факторів та внутрішніх психологічних мотивів, а також етнічної приналежності. Інтерпретація вченими вищезазначених результатів досліджень здійснюється або через окремий вектор вузького локус-аналізу, або ж у загальному руслі психосексуального розвитку.

Окремим питанням розвитку сексуальних уявлень особистості в період дорослішання приділяли увагу російські та вітчизняні психологи. Так, Д.Ісаєв та В.Каган визначили вплив статевої та сімейних установок на сексуальне самовизначення молодшої особистості. О.Соколова, вивчаючи труднощі підлітків, виокремлює їх сексуальні переживання, які пов'язані зі статевим

дозріванням, еротизмом, закоханістю. І.Кон, досліджуючи особливості переважно статевої поведінки молодих людей, показав значущість впливу їхнього досвіду сексуальних взаємодій на процес становлення уявлень відносно сексуальної привабливості самих себе. Т.Говорун та О.Кікінежді аналізували аспекти сексуальності особистості через призму гендерних її особливостей. Аналіз наукової літератури показав, що вивчення системи сексуальних уявлень особистості здійснювалось в контексті системи знань про сексуальність, переживань, відповідних поведінкових проявів. Але поряд з цим була нівельована ідея дослідження цієї системи як цілісного утворення, що за своєю суттю змістовно інтегрується в сексуальну самосвідомість. На жаль, поза увагою науковців також залишається питання відмінностей в розвитку сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків.

Отже, соціальна значущість та недостатня наукова розробленість проблеми розвитку сексуальних уявлень підлітків та юнаків зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологічні особливості генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідної роботи кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» за напрямом «Розвиток особистості в різних умовах соціалізації». Тема дисертації затверджена Вченою радою ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол №5 від 25.04.06 р.) та узгоджена міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 8 від 28.10.09 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, експериментальному вивченні генези сексуальних уявлень та складових сексуальної самосвідомості підлітків і юнаків, визначенні ефективних психологічних заходів її становлення у період дорослішання.

Відповідно до мети дослідження були визначені такі **завдання**:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми психосексуального розвитку та системи сексуальних уявлень як інтегративного утворення особистості періоду підлітковості та юності;
- підібрати та обґрунтувати методи психодіагностики сексуальної самосвідомості та визначити критерії, показники і рівні розвитку зазначеного утворення;
- визначити особливості генези складових сексуальної самосвідомості у підлітків та юнаків за віковими й гендерними ознаками;
- підібрати та експериментально перевірити прийоми групової та індивідуальної роботи з оптимізації становлення сексуальної самосвідомості особистості підліткового та юнацького віку.

Об'єкт дослідження – психосексуальний розвиток особистості в період дорослішання .

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку сексуальних уявлень особистості підліткового та юнацького віку.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень; *емпіричні:* індивідуальні та групові бесіди, спостереження, проєктивні методи, анкетне опитування, тестування, метод експертних оцінок, емпіричне дослідження, яке складалося з підготовчого, констатувального та формувального етапів.

Обробка експериментально отриманих даних здійснювалася за допомогою версії 11.5 комп'ютерної програми Statistical Package for the Social Science (SPSS) for Windows з використанням методів параметричної (x , σ^2 , t -критерій Ст'юдента) та непараметричної (φ^* -критерій Фішера) статистики.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* досліджено генезис системи сексуальних уявлень як інтегративного утворення особистості періоду дорослішання; визначено поняття «сексуальна самосвідомість»; розроблено психологічну модель сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання; обґрунтовано критерії розвитку сексуальної самосвідомості особистості підліткового та юнацького віку (повнота сексуальних уявлень, ідентифікованість статево-рольової позиції, ціннісне ставлення до себе як сексуального об'єкта, власна активність в сексуальних уявленнях), а також визначено її показники й рівні (високий, середній, низький); синтезовано конструкти когнітивної (уявлення про сексуальну привабливість Я, статево-рольова ідентифікація, сексуально-рефлексивні очікування), емоційно-оцінної (самооцінка власної сексуальності, самоприйняття власної сексуальної привабливості, самоповага особистості як об'єкта сексуальності) конативної (сексуальні фантазії, сексуальні прелюдії, готовність до власне сексуальної активності) складових вказаного феномена; обґрунтовано систему психологічних заходів, спрямованих на оптимізацію сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень про себе у підлітків та юнаків;

- *уточнено й поглиблено* змістовий контекст понять «сексуальність», «психосексуальний розвиток», «сексуальні комплекси», «детермінанти сексуальних уявлень»; теоретичні та практичні положення про типи статево-рольової ідентичності (андроґінний, маскулінний, фемінінний, недиференційований) особистості та підтверджено, що ефективність розвитку сексуальної самосвідомості зумовлюється андроґінним типом як найбільш продуктивним; детермінанти сексуальних уявлень про себе підлітків та юнаків;

- *набула подальшого розширення* система знань про сексуальні уявлення та їх детермінанти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що визначений пакет діагностичних методик для вивчення системи сексуальних уявлень про себе, розроблений та впроваджений опитувальник для діагностики уявлень про власну сексуальну активність, створений автором

тренінг оптимізації становлення сексуальної самосвідомості можуть бути використані практичними психологами у виховних міжособистісних взаємодіях з підлітками та юнаками для діагностики особливостей розвитку цього утворення. Практичне значення дисертації також полягає у розробці рекомендацій для надання психологічної допомоги особистості в період дорослішання з проблеми сексуальних уявлень про себе. Програма оптимізації становлення сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків може використовуватися для читання лекційних курсів «Психологія статі та сексуальності» і «Сімейна психологія» для студентів спеціальностей «Психологія» та «Практична психологія».

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у формі систематичних семінарів та тренінгів у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл № 2 (довідка № 10 від 10.12.2009) та № 5 (довідка № 49 від 22.03.2010) м. Переяслава-Хмельницького, №45 м. Києва (довідка № 54 від 04.03.2010), Васильківського НВК №4 (довідка № 193 від 30.12.2009); вузів ДВНЗ «Педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка № 268 від 22.03.2010), Київської Муніципальної академії циркового та естрадного мистецтва (довідка № 243 від 7.10.2010), у формі окремих психологічних консультацій та групових занять для батьків та їх дітей на базі Благодійного фонду «СОС Дитяче Містечко» м. Київ (довідка № 129 від 1.12.2009).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися й були схвалені на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2006), Всеукраїнській науковій конференції «Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив» (Рівне, 2007); на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми організації діяльності психологічної служби: реалії, досвід, перспективи» (Переяслав-Хмельницький, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування цінностей сучасної особистості» (Дрогобич, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2009), Другому Міжнародному кримському конгресі по психотерапії «Проблеми розвитку сучасної психологічної допомоги: концепції та практики» (Гурзуф, МДЦ «Артек», 2009), Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-психологічні особливості сучасної молоді» (Чернігів, 2009), на II Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта, наука та самореалізація молоді» (Рівне, 2009), Міжнародній молодіжній науково-практичній конференції «Вектори психології - 2010» (Харків 2010); засіданнях кафедри загальної та практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди (2008 - 2010 р.); звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів НПУ імені М.П.Драгоманова (2008 - 2010 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 10 одноосібних публікаціях автора, серед яких 6 статей у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, матеріали конференції, навчальна програма.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних

джерел, який налічує 197 найменувань (19 із них іноземною мовою) та 12 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 181 сторінці комп'ютерного набору. В тексті міститься 11 таблиць та 17 рисунків на 14 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 249 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету та завдання, об'єкт, предмет, вказано методи, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подано дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі - *«Теоретико-методологічні засади дослідження сексуальних уявлень особистості в період дорослішання»* – презентуються наукові підходи вчених стосовно психосексуального розвитку особистості у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, проаналізовано особливості психосексуального розвитку особистості у віковому діапазоні підлітковості та юнацтва, специфіку становлення сексуальної свідомості та самосвідомості як системи уявлень особистості періоду дорослішання.

Вивчення природи сексуальності людини умовно можна розділити на два періоди. Результати першого, доемпіричного, вказують на те, що кожна народність в уявленнях про сексуальність та еротику відображала лише властиві їй потреби та особливості в залежності від географічного ареалу країни, її економічної ситуації та специфіки політичних завдань. Водночас для всіх етнокультур характерна антагоністична природа сексуальних уявлень, що продиктовано протиріччям релігійних та соціально-політичних диспозицій. Починаючи з другого, емпіричного періоду, сексуальність особистості досліджується у площині системного вивчення. Над її характеристикою працюють фахівці різних галузей наук (медики, соціологи, філософи, психологи). В ХХ ст. актуалізуються питання власне психологічної сутності сексуальності та акцент ставиться на особливостях переживання й інтерпретації людиною власного сексуального досвіду. У зв'язку з цим ряд вчених (П.Бергер, Е.Борнеман, К.Джеклін, Т.Лукман) доводять варіативність сексуальності людини та її обумовленість соціальними, культурними та індивідуально-психологічними факторами. Водночас на науковій арені з'являються психологічні концепції сексуального розвитку (психоаналіз, теорія соціального научіння, епігенетична та когнітивна теорії, психологія нової статі). На основі положень цих концепцій з'являється можливість пояснення становлення сексуальних уявлень особистості в ході дорослішання. Представникам психоаналітичного напрямку З.Фрейду, К.Хорні, А.Адлеру, Е.Дессі належить одне з перших обґрунтувань психосексуального розвитку як процесу формування статево-сексуальних ролей та статевої ідентичності підростаючої особистості шляхом ідентифікації з дорослими, переважно батьками. В ракурсі епігенетичної теорії Е.Еріксон довів, що процес ідентифікації особистості, як сексуально привабливого об'єкта, здійснюється через призму її сексуальних уявлень. У межах когнітивного підходу Л.Кольберг та Ж.Піаже довели, що зміни у сприйнятті сексуальної інформації у період вторинної статево-рольової ідентифікації відбуваються внаслідок радикальної трансформації фізичного

образу в інтегровані сексуальні уявлення. С.Бем у руслі теорії нової статі довела, що статева роль залежить від ступеня андрогінності, маскулінності чи фемінності.

Особливо гостро постала проблема вивчення сексуальних уявлень особистості наприкінці минулого століття у зв'язку з розповсюдженням ВІЛ та СНІДу. Науковий диспут в освіті та ЗМІ з цих питань був спрямований на те, щоб знання про сексуальну соціалізацію людини, вибір сексуального партнера чи безпечні стосунки з ним були б інтегровані у контекст генези сексуальних уявлень. У своїй універсальній теорії Дж.Банкрофт вивів три напрями, що складають основу психосексуального розвитку будь-якої особистості: гендерна ідентичність, сексуальна орієнтованість, система взаємостосунків особистості. В дитячому віці розвиток за цими трьома напрямами відбувається ніби-то паралельно, проте незалежно один від одного. В підлітковому віці, коли настає вторинна статева ідентифікація (з настанням пубертатного періоду) ці напрями інтегруються один з одним, утворюючи монолітне підґрунтя для зрілої сексуальності. Схожі погляди зустрічаються у працях Г.Келлі та М.Кле. Вітчизняні вчені у більшості своїх досліджень (Б. Ворник, Н.Городнова, О.Кікінежді, О.Сечейко) пов'язують розвиток сексуальних уявлень особистості з гендерними умовами.

Психологічний аналіз наукових робіт вчених (Дж. Банкрофта, Т.Говорун, М.Кле, З.Фрейда та ін.) показав неоднозначність їх позицій стосовно психологічних особливостей процесу становлення сексуальних уявлень особистості у період дорослішання. У зв'язку з цим, вважаємо, що вектор нашого наукового дослідження важливо було спрямувати на вивчення психосексуального розвитку підлітків та юнаків, вивчаючи генезис їх сексуальної свідомості та самосвідомості.

Важливо зауважити, що сексуальність, за позицією вчених С.Діденка, І.Кона, Л.Понтона, Д.Романовської, для підлітків, порівняно з молодшими школярами, наповнена своїм специфічним змістом: сексуальні уявлення у ході дорослішання набувають відкрито сексуально-еротичного змісту. Сама ж сексуальність, на думку Д.Колесова, набуває для особистості реальної соціальної значущості. М.Кле довела, що в пубертатний період в особистості відбувається реформація системи сексуальних уявлень за рахунок чотирьох груп змін: пубертатні зміни (деталізація образу тілесного Я), когнітивні зміни (розширення та поглиблення сексуально-рефлексивних очікувань), зміни у соціалізації (інтеграція сексуальних уявлень у соціальний статус особистості), зміни в Я-концепції (оформлення сексуальної Я-концепції). Розвиток зазначеної системи уявлень детермінується, з одного боку, ретардацією/акселерацією (М.Джонсон, І.Кулагіна, В.Пісоцький), а з іншого – особливостями когнітивних структур, що пов'язані з вторинною статевою рольовою ідентифікацією (К.Джеклін, А.Ерхард, Е.Макобі, Дж.Мані, П.Массен). В юнацькому віці, як вважають Т.Говорун, Г.Келлі, Ф.Райс, стабілізуються зміни, що реформують всі сфери психосексуального розвитку індивіда та відбувається сексуальна самовизначеність особистості. Як наслідок, кристалізується і оформлюється система її сексуальних уявлень у складне інтегроване утворення. У зв'язку з цим наші наукові пошуки були

сконцентровані на тих сексуальних уявленнях, які особистість у процесі саморефлексії спрямовує на власні переживання й поведінку. Таким чином, система сексуальних уявлень про самого себе з боку знань, переживань та поведінки в інтегрованому варіанті являють собою психологічне утворення, яке можна визначити як сексуальну самосвідомість.

Чіткого визначення поняття «сексуальна самосвідомість» чи вираженої концепції її розвитку в психологічній літературі не виявлено. Тому здійснений нами аналіз існуючих наукових положень І.Безменової, Т.Говорун, О.Йоффе, М.Кле, П.Массена, Р.Бернса та ін. дозволив сформулювати його визначення. Отже, сексуальна самосвідомість – це відносно стійка, більш чи менш усвідомлювана, цілісна система сексуальних уявлень, переконань, установок індивіда про власне сексуальне Я як суб'єкта сексуальної діяльності, що володіє індивідуальними сексуальними властивостями.

Враховуючи складність та багатогранність феномена сексуальної самосвідомості, необхідно було визначити основні структурні компоненти цього утворення. На основі узагальнення основних положень праць Р.Бернса, У.Джемса, Е.Еріксона, І.Кона, Ч.Кулі, Дж.Мані, Г.Міда, К.Роджерса нами було доведено, що сексуальна самосвідомість визначається наступними трьома складовими: сексуальна ідентифікація (С.Бем, О.Городнова, А.Реан, В.Романова) сексуальні емоційно-оцінні переживання (П.Массен, Л.Пісоцький), сексуальна активність (О.Белінська, М.Жидко І.Тупіцина, Л.Понтон). Вивченню цих складових сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання присвячене наше експериментальне дослідження.

У другому розділі – *«Емпіричне дослідження генези сексуальної самосвідомості як системи уявлень особистості підліткового та юнацького віку»* – сформульовано основні завдання, визначено методи і методики констатувальної частини дослідження, проведено порівняльний аналіз особливостей генези складових сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків за віковими та гендерними ознаками, презентовано психологічну модель сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання.

Показники сексуальної ідентифікації вивчалися за допомогою «Методики дослідження уявлень про фізичні якості власного сексуального Я» (авт. Р.Моляко, модиф. Ю.Кашпура), «Особистісного диференціалу» (авт. Ч.Осгуд, адапт. Є.Бажиним та А. Еткіндом, модиф. Ю.Кашпура), «Методики вимірювання гендерної ідентичності» (авт. С.Бем, адапт. М.Бураковою та В.Лабунською), «Методики для вивчення когнітивних сексуально-рефлексивних установок» (авт. Г.Келлі, модиф. Ю.Кашпура). З метою виявлення особливостей емоційно-оцінних переживань використовувався ряд методик: «Шкала оцінки власної сексуальності» (авт. В.Е-Шел, Д.Р.Папіні, адапт. Г.Поттером), «Самоактуалізаційний тест» (САТ) (авт. Ю. Альошина, Л. Гозман, М. Загик, М. Кроз), «Тест на визначення рівня самоповаги» (авт. М.Розенберг, модиф. Г.Прихожан) Рівень розвитку уявлень про власну сексуальну активність підлітків та юнаків вивчався за допомогою авторського опитувальника «Моя сексуальна активність».

В констатувальній частині дослідження прийняли участь 320 респондентів (160 хлопців та 160 дівчат) віком від 13 до 18 років.

Досліджувані були об'єднані у дві експериментальні підгрупи: 160 підлітків та 160 юнаків.

За результатами емпіричного дослідження *сексуальної ідентифікації* (когнітивна складова) особистості періоду дорослішання вдалося зафіксувати певну динаміку уявлень про деталізацію сексуального Я та зміни статево-рольової ідентичності респондентів. Зауважимо, що визначення рівнів останньої базувалося на обґрунтуваннях вчених С.Бем, Е.Маккобі, Т.Репіної та ін., що андрогінність є найбільш сприятливою для пристосування в процесі сексуальної соціалізації. Тому високий рівень статево-рольової ідентифікації притаманний для респондентів андрогінного типу, середній – для маскулінного і фемінного, низький рівень відмічається в індивідів з гендерно-недиференційованими уявленнями про власну статево-роль.

У досліджуваних підліткового віку виявлено, що високий рівень сексуальної ідентифікації становить 10,00 %. Це вказує не лише на високу поінформованість цих респондентів стосовно різних сфер сексуальності, але й глибоку деталізацію ознак фізичного образу чоловіків та жінок. Середній рівень виявлено у 52,50 % респондентів, котрі без додаткової допомоги відмічають лише загальні статеві ознаки (геніталії, довжина волосся, розмір грудей тощо) без уточнюючих роз'яснень та виокремлення вторинних деталей. Підліткам з низьким рівнем сексуальної ідентифікації (36,6 %) характерна слабка диференційованість сексуальних уявлень. Порівняно з досліджуваними підліткового віку, серед юнаків виявлено на 16,25 % більше осіб з високим рівнем сексуальної ідентифікації. Це свідчить, що їх сексуальні уявлення є більш диференційованими та наповнені другорядними елементами (повнота губ, виступання надбрівних дуг, ширина плечового поясу та ін.). Половина досліджуваних цього віку, яка має середній рівень сексуальної ідентифікації, характеризується стереотипністю сексуальних уявлень. Юнакам з низьким рівнем (23,75 %) властива фрагментарність базових сексуальних уявлень.

Виявлено, що 61,47 % респондентів підліткового віку мають андрогінний тип статево-рольової ідентичності, 35,40 % – маскуліний/фемінний, а 3,13 % – статево-недиференційований. Тоді як у юнацькому віці показники андрогінного типу зменшуються до 52,51 %, маскуліності/фемінності зростають до 43,36 %, а статевої недиференційованості залишаються незмінними. Це означає, що для прийняття рішення у сексуальних взаєминах юнакам важливою є спрямованість на певну статево-роль.

Аналіз гендерних розбіжностей генези сексуальної ідентифікації досліджуваних хлопців-підлітків та юнаків свідчить про те, що їм характерна андрогінна ідентичність, яка швидкими темпами замінюється на статево-типізовану в юнацькому віці. На відміну від хлопців, у дівчат підліткового та юнацького віку модифікація сексуальної ідентифікації відбувається не так стрімко, оскільки їх сексуальні уявлення носять суб'єктивний характер та залежать від таких якостей як гнучкість та компромісність.

Показники *сексуальних емоційно-оцінних переживань* (емоційно-оцінна складова) досліджуваних підліткового та юнацького віку визначено на основі самоповаги до себе як сексуального об'єкта. Констатовано високий рівень

розвитку самоповаги у 31,89 % підлітків, яким притаманне стійке, позитивне ставлення до себе як носіїв соціально бажаних сексуальних властивостей; середній рівень самоповаги властивий 40,00 %, що свідчить про нестійке ціннісне ставлення до себе як об'єкта сексуальності; низький – установлено у 8,11 % досліджуваних, що вказує на їх негативне ставлення до власної сексуальності, табування цієї теми, домінування відчуття неповноцінності, чи, навіть, ущербності у процесі сексуальної активності. У юнацькому віці високий рівень розвитку самоповаги досліджуваних зростає незначною мірою і складає 33,13 %, тоді як середній – збільшується на 20 % і становить 61,88 %, а низький знижується майже вдвічі – до 4,99 %. Вважаємо, що порівняно з підлітками, серед юнаків більше таких, які схильні виділяти в собі позитивні риси, хоча й з частковим неприйняттям власної сексуальності, та домінує мотивація, пов'язана з бажанням надавати собі більшої еротичної привабливості.

Аналіз гендерних відмінностей підлітків та юнаків у розвитку самоповаги як сексуальних об'єктів показав, що в хлопців відбуваються незначні зміни за означеним показником. Цей факт можна пояснити певною статичністю їх сексуальних переживань. Водночас у дівчат за період дорослішання самоповага стрибкоподібно підвищується з 28,75 % у підлітковому віці до 53,75 % у юнацькому. Певно дівчата більше схильні до вербалізації своїх емоцій, ставлень, установок, а тому й мають ширший обсяг можливостей в процесі модифікації своїх еротичних та інтимних уявлень.

В ході дослідження *конативних сексуальних уявлень* (поведінкова складова) виявлено різні ступені сексуальної активності в уявленнях досліджуваних підлітків та юнаків. Встановлено, що найбільш активна позиція у сексуальних уявленнях притаманна підліткам, особливо відносно інтимного спілкування (36,25 %), фантазування на еротичні теми (40,00 %) та трохи меншою мірою стосовно петингових взаємодій (21,24 %). Як виявилось, підлітки вважають петингові стосунки самостійною формою сексуальної активності поряд з коітальними. Визначена тенденція відповідає особливостям психосексуального розвитку цього віку та пояснюється відсутністю досвіду парних стосунків. На відміну від підлітків, у досліджуваних юнацького віку показники активності в уявленнях вищі відразу за всіма видами сексуальних взаємодій, а саме: демонстративна фасилітарна поведінка становить 51,88 % досліджуваних, сексуально-інтимне спілкування – 53,13 %, залицяння або флірт – 47,50 %, фантазування на еротичну тематику – 46,88 % та мастурбація – 51,88 %. Високий рівень розвитку уявлень про сексуальний дебют та регулярні статеві стосунки мають 16,87 % підлітків та 32,13 % юнаків. Це свідчить про низьке етичне й сексуальне виховання значної кількості сучасної молоді. Проте всупереч вище зазначеному, все ж таки четверта частина як підлітків, так і юнаків прагне отримати досвід проникаючого сексу в період дорослішання.

Порівняння гендерних відмінностей у сексуальних уявленнях дало можливість виявити те, що дівчата підліткового та юнацького віку проявляють активність у тих видах сексуальної активності, які пов'язані з романтичними стосунками та поступовим розгортанням сексуального сценарію (фасилітарна

поведінка, сексуально-інтимне спілкування, флірт). Хлопці того ж віку, на відміну від дівчат, пов'язують свою сексуальну активність з елементами власне сексуальної діяльності (фантазування на еротичну тематику, мастурбація, петинг, проникаючий секс).

На основі результатів вивчення генези уявлень про власну сексуальність особистості в період дорослішання були визначені рівні розвитку її сексуальної самосвідомості: низький, середній, високий. Обґрунтування показників зазначених рівнів здійснювалося на основі таких критеріїв, як повнота сексуальних уявлень, ідентифікованість статево-рольової позиції, ціннісне ставлення до себе як сексуального об'єкта, власна активність в сексуальних уявленнях.

Отже, для особистості підліткового віку притаманні такі рівні сформованості сексуальної самосвідомості:

високий – підлітки інформовані в питаннях щодо сексуальної орієнтації, сексуальних реакціях людини, тілесних ознаках своєї та протилежної статі, що виявляється у здатності описувати все це без додаткової допомоги; мають андрогінний тип статево-рольової ідентичності; визначають власне Я носієм сексуально привабливих та соціально бажаних властивостей; у ситуаціях, пов'язаних з сексуальною взаємодією, намагаються бути ініціативними; віддають перевагу такій формі сексуальної активності як петинг поряд з коітальними стосунками;

- *середній* – підлітки володіють лише базовими знаннями про особливості сексуальності людини, однак потребують додаткових знань для її повного аналізу; у них домінує маскулінний або фемінний тип статево-рольової ідентичності; ставлення до себе нестійке; у ролі сексуального партнера схильні оцінювати себе посередньо; уявлення про сексуальну активність стереотипізовані;

- *низький* – сексуальні уявлення підлітків нерозвинені чи мало диференційовані; спостерігається статево-типізована чи недиференційована гендерна рольова ідентифікація; переживають відчуття сорому, неповноцінності чи, навіть, ущербності, торкаючись уявлень щодо сексуальної взаємодії; у сексуальних фантазіях притаманна пасивність та ригідність власних дій; не демонструють зацікавленості сексуальним партнером; вважають тему сексуальності табуованою;

Для особистості юнацького віку притаманні такі рівні сформованості сексуальної самосвідомості:

- *високий* – юнаки мають ґрунтовні знання про особливості статевого акту, гендерні розбіжності у сексуальних уподобаннях, фізичні та психологічні ознаки сексуально привабливих людей на рівні другорядних деталей та в контексті загальноприйнятих еталонів сексуальності; спостерігається андрогінний або помірний маскулінний/фемінний тип статево-рольової ідентифікації; характерне стійке відчуття власної автентичності та емоційно-ціннісне ставлення до себе як сексуального об'єкта; відсутні негативні чи пригнічуючі переживання з приводу можливих невдач у сексуальних

стосунках; не відкидають можливості включеності в різні види сексуальної активності, за умови, якщо останні нестимуть задовольняючий характер;

- *середній* – сексуальні уявлення можуть бути повними, але продукуються через призму стереотипних та нормативних установок референтної групи; статево-рольова ідентифікація відповідає мааскулінному/фемінному типу; вони частково не задоволені своїми пубертатними змінами і можуть висловлювати бажання змінити власний вигляд заради більшої еротичної привабливості; уявляють себе ініціаторами сексуальної активності лише у колі добре знайомих людей;

- *низький* – у юнаків базові сексуальні уявлення фрагментарні та однотипні; ідентифікують себе в ролі індивідів з гендерно-недиференційованим набором якостей; спостерігається схильність до негативної оцінки стосовно їх інтимного життя та посилене нівелювання еротичних фантазій; сексуальний контакт допускають лише за умови довготривалих взаємин з партнером, при цьому виступають у ролі пасивного очікувача.

Узагальнені результати вивчення показників розвитку сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків презентовано на рис. 1.

Рис. 1. Кількісні показники (%) розвитку сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків

Як видно з діаграми, серед досліджуваних підліткового віку високий рівень розвитку сексуальної самосвідомості мають 26,88 % респондентів, 43,14 % - середній, 29,99 % - низький. Переважаючим є середній рівень. Це означає, що для більшості підлітків проблема розвитку сексуальних уявлень про себе є актуальною, але й такою, що викликає труднощі у сексуальній соціалізації. На відміну від підлітків, у юнацькому віці кількість осіб з високим рівнем розвитку сексуальної самосвідомості зростає до 36,25 % респондентів, середнього до 45,63 %, а з низьким – зменшується до 18,12 %. В цілому, кількісний перерозподіл показників визначив тенденцію зростання обсягу сексуальних уявлень досліджуваних як підліткового, так і юнацького віку, що пов'язано з їх деталізацією, оцінкою респондентами себе у сексуальній взаємодії, об'єктивізацією сексуально-рефлексивних очікувань, стабілізацією статево-рольової ідентичності, самоприйняттям, сексуальною активізацією. Констатована різниця у показниках рівнів розвитку цього утворення у підлітків та юнаків вказує на те, що розвиток системи сексуальних уявлень особистості у період дорослішання відбувається з незначною динамікою.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало можливість розробити психологічну модель сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень особистості в період дорослішання (Рис. 2).

Рис. 2. Модель сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень особистості в період дорослішання

За презентованою моделлю, система сексуальних уявлень особистості про свою еротичну привабливість структурується на основі трьох складових: сексуальної ідентифікації (когнітивна складова), сексуальних емоційно-оцінних переживань (емоційна складова) та уявлень про сексуальну активність (конативна складова). Сексуальна ідентифікація об'єднує уявлення про сексуальну привабливість Я (фізичну та психологічну), статево-рольову ідентифікацію та сексуально-рефлексивні очікування. Вона акумулює набір інформаційних одиниць, якою керується особистість підліткового та юнацького віку в процесі сексуальної соціалізації. Функцію емоційно-оцінного індикатора сексуальних уявлень молодій людині виконує конструкт сексуальних переживань, до яких належать самооцінка та самоприйняття своєї привабливості та самоповага до себе як сексуального об'єкта. Їх засобами особистість у період дорослішання визначає ступінь достовірності та органічності існуючих уявлень про свою сексуальність та власні сексуальні дії. Наступною складовою сексуальної самосвідомості є сексуальна активність, яка презентується у вигляді уявлень про сексуальні прелюдії, еротичні фантазії як дієві образи, готовність до власне сексуальної активності. Це безпосередньо ті образи дійових ситуацій, в яких індивід реалізує власні сексуальні потенції, установки та еротичні почуття. Між собою зазначені складові мають тісний взаємозв'язок, а також можуть незалежно одна від одної модифікуватися та визначати консистенцію сексуального Я підлітків чи юнаків.

Отже, вивчення генези сексуальних уявлень та складових сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання та виявлення недостатньої сформованості цього новоутворення зумовили необхідність розробки розвивальної програми з метою оптимізації його становлення, що й стало завданням формульовальної частини дослідження.

У третьому розділі – *«Психологічний супровід розвитку сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень підліткового та юнацького віку»* – обґрунтовано та презентовано програму та соціально-психологічний тренінг оптимізації розвитку сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень, проаналізовано результати апробації програми формульовального етапу дослідження у контрольних та експериментальних групах підліткового та юнацького віку, розроблена система консультативної допомоги психологам з проблеми розвитку сексуальної самосвідомості особистості періоду дорослішання.

Методологічний фундамент для формульовальної частини дослідження склав когнітивно-біхевіоральний підхід, сутність якого полягає у тому, що повноцінне забезпечення процесу прийняття рішення стосовно певного об'єкта можливе лише після поєднання уявлень особистості про нього з її вчинками. Положення зазначеного наукового підходу (Дж. Андерсон, А. Джордж Келлі) застосовують у тих випадках, коли для особистості важливим є пошук нових

патернів поведінки або сценаріїв дій чи потреба у закріпленні вже існуючих форм взаємодій. У ракурсі психології сексуальності увага спеціалістів цього напрямку сконцентрована на визначенні рівня розвитку сексуальних уявлень особистості, напрацюванні навичок розпізнавання об'єктивної інформації, формуванні неупереджених рефлексивних переконань та емоційно-оцінного ставлення до себе як сексуального об'єкта, піднятті рівня активності у потрібних видах сексуальної активності (Р. МакМаллін, А. Холмогорова). Спираючись на вказані положення когнітивно-біхевіорального підходу, було розроблено соціально-психологічну програму для проведення формувальної частини дослідження.

В процесі реалізації розробленої нами низки психолого-педагогічних заходів з оптимізації розвитку сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків максимально були задіяні всі, хто мають безпосередній вплив на розвиток їх сексуальних уявлень. Для цього були проведені бесіди, інтерактивні ігри з батьками, ділові ігри, міні-лекції та групові дискусії з вчителями, індивідуальні консультації, тренінг і психологічний аналіз фільмів з підлітками та юнаками, супервізії та навчально-просвітницькі бесіди з психологами шкіл.

Створений нами тренінг включав 15 занять, кожне з яких тривало 70-90 хвилин. Всього до участі у формувальній частині дослідження було залучено 66 респондентів: з них 33 підлітків та 33 юнаків (по 15 осіб у експериментальних та по 18 – у контрольних групах).

План тренінгу був реалізований за чотирма змістовими модулями: перший – активізація та розвиток когнітивних структур сексуальної самосвідомості, другий – оптимізація становлення статево-рольової ідентичності, третій – пошук та реалізація шляхів підвищення ціннісного ставлення до себе, четвертий – розвиток конативних сексуальних уявлень. Для досягнення завдань кожного із зазначених модулів нами була використана п'ятикрокова модель прийняття рішення А. Айві та Б.Франкліна, яка на сьогодні знайшла своє застосування як у групових, так і в індивідуальних формах психологічної розвивальної роботи. Процес реалізації цієї моделі в роботі з підлітками та юнаками дав можливість не лише підвищити у них рівень розвитку сексуальних уявлень про себе, але й навчити учасників самостійно приймати важливі рішення стосовно їх сексуальної сфери, що посилює ефект від проведених розвивальних дій та закріпило отримані результати.

Якісний аналіз показників формувального етапу дослідження виявив ефективність застосованих розвивальних заходів, про що свідчить динаміка сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків, презентована на рис. 3.

Рис.3. Кількісні показники (%) рівнів розвитку сексуальної самосвідомості досліджуваних експериментальної групи до та після проведення формувального етапу дослідження

Як видно з рис. 3, кількісний показник низького рівня сформованості сексуальної самосвідомості респондентів *підліткового віку* зменшився з 31,36 % до 7,05 %. Це вказує на те, що негативні переживання стосовно власної сексуальності нівелювалися, образ сексуального Я став більш

диференційованим, розширилися знання про сексуальну поведінку, орієнтацію, стереотипи. Водночас помітно зросла кількість досліджуваних цього віку з середнім (з 42,62 % до 54,10 %) та високим (з 26,02 % до 38,85 %) рівнем сформованості сексуальної самосвідомості. Як виявилось, понад 30 % підлітків здатні осмислювати позитивні зміни у сексуальній самоідентифікації. Їх уявлення про себе певною мірою видозмінились через отримання нової об'єктивної інформації щодо гендерних особливостей пубертатного періоду, сексуального потягу людини та безпосередньо статевого акту. Статеві властивості сексуального Я набули гнучкості та пластичності. Сексуальні емоційно-оцінні переживання характеризуються збільшенням показників (від 33,50 % до 54,20 %) високого рівня самоповаги до себе як об'єкта сексуальності. Ці підлітки здатні позиціонувати себе в якості більш сексуально привабливих та ініціативних партнерів. В контексті конативної складової домінують зміни (від 33,00 % до 48,80 %) у респондентів з середнім рівнем розвитку. Досліджувані набули властивості оцінювати себе як спроможних обрати власну стратегію сексуальної поведінки. Їм вдалося досягти суттєвих позитивних змін у процесі інтимного спілкування, що спрямоване на розкриття тем сексуального характеру. Загалом, тема сексуальності для підлітків стала більш відкритою для обговорення (відчутно знизилась зашарілість, манірність, ухиляння від розмови), і при цьому спостерігалася толерантність до індивідуальних проявів цієї властивості у ровесників. Проте складними для модифікації залишаються питання сексуальних фантазій та власне сексуальної активності, що викликано віковими обмеженнями та несвоєчасністю підняття цих тем у процесі інтимного спілкування з підлітковою аудиторією.

В групі досліджуваних *юнацького віку* після проведення формувальної частини дослідження основні зміни відмічені за кількісними показниками високого (збільшення від 36,78 % до 47,93 %) та низького (зменшення від 16,66 % до 2,77 %) рівнів розвитку сексуальної самосвідомості, а показники середнього рівня – зазнали змін незначною мірою (від 46,56 % до 49,30 %). За показниками сексуальної ідентифікації було виявлено диференціацію уявлень стосовно динаміки сексуальності на різних етапах онтогенезу та нормативності (статистичної, континуумної, моральної) у сексуальній сфері людини, що дало можливість юнакам будувати сексуально-рефлексивні очікування на основі власних переконань. Гендерно-рольові позиції зміцнилися за рахунок уніфікації різностатевих властивостей сексуального Я (від 62,80 % до 38,40 %). За кількісними та якісними результатами сексуальних емоційно-оцінних переживань було констатовано посилення (від 16,80 % до 45,40 %) власної автентичності та ціннісного ставлення до себе як сексуального об'єкта. Зміни на рівні сексуальної активності показали, що кількість досліджуваних, котрі вважають сексуальну сферу невід'ємною і важливою частиною їх особистого життя, збільшилась на 27,20 %.

Водночас відзначимо, що значущої різниці у кількісних та якісних показниках контрольних груп досліджуваних підліткового та юнацького віку не виявлено.

Враховуючи результати формувальної частини дослідження, нами були запропоновані рекомендації психологу по роботі з особистістю в період дорослішання в процесі проведення психологічних консультацій з питань розвитку її сексуальної самосвідомості. Їх змістом є такі: розширення власних сексуальних уявлень; врахування, що сексуальне життя молоді (уявне чи реальне) носить експериментальний характер та, часто, формується під дією сексуальних міфів та стереотипів, які панують у соціумі; вміння вільно й природно говорити про сексуальні проблеми, правильно використовувати сексологічну термінологію, не вживати завуальованих фраз; відмова від критичних оцінок стосовно сексуальної поведінки підлітків чи юнаків та ін.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні **висновки**.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення особливостей генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання, визначено сутність поняття сексуальна самосвідомість, синтезовано структуру та складові цього утворення; розроблено психологічну модель та обґрунтовано критерії і рівні розвитку сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків; здійснено експериментальну апробацію програми оптимізації сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень про себе у підлітків та юнаків.

1. Підлітковий вік – це період, коли пубертатні перетворення спрямовують психосексуальний розвиток на вторинну статеву ідентифікацію, в результаті якої сексуальні уявлення особистості реформуються в інтегративне утворення, що можна визначити як сексуальна самосвідомість. За період дорослішання остання стає складноорганізованим психологічним утворенням, що включає інтеріоризовані особистістю в процесі соціалізації сексуальні сценарії, досвід взаємодії з сексуальними партнерами та знання, пов'язані із власною сексуальною привабливістю. У нашому розумінні сексуальна самосвідомість – це відносно стійка, більш чи менш усвідомлювана, цілісна система сексуальних уявлень, переконань, установок індивіда про себе як суб'єкта сексуальної діяльності. Генезис сексуальної самосвідомості особистості підлітків та юнаків визначає ланцюг змін, котрі послідовно актуалізуються та накладаються одна на одну: деталізація образу тілесного Я доповнюється збільшенням та інтеграцією сексуально-рефлексивних очікувань, що, в свою чергу, відображається на соціальному статусі та, як наслідок, консистентному оформленні сексуальної Я-концепції, що володіє індивідуальними сексуальними властивостями. Зазначене утворення об'єднує наступні три складові: сексуальну ідентифікацію, сексуальні емоційно-оцінні переживання, сексуальну активність.

2. Критеріями сексуальної самосвідомості особистості для періоду підлітковості та юності є: повнота сексуальних уявлень, ідентифікованість статево-рольової позиції, ціннісне ставлення до себе як сексуального об'єкта, власна активність в сексуальних уявленнях.

Розвиток сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання характеризується такими рівнями: *високий*, притаманний

особистості, яка володіє ґрунтовними знаннями про особливості сексуальності людини, що виявляється у здатності описувати їх без додаткової допомоги на рівні другорядних деталей; має андрогінну статево-рольову ідентичність, властиве стійке емоційно-ціннісне ставлення до себе; в уявленнях про сексуальну активність позиціонує себе у ролі ініціативного партнера, що має власні уподобання; *середній*, властивий підліткам та юнакам, які мають базові знання про сексуальність, що продукуються через нормативні установки, маскулінну/фемінну статево-рольову ідентичність, не стійке емоційно-ціннісне ставлення до себе, стереотипізовані уявлення про сексуальну активність; *низький* зустрічається в особистості періоду дорослішання, уявлення якої є малодиференційованими та однотипними, статево-рольова ідентичність статево-типізованого чи недиференційованого типу; негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе, табуованість сексуальної тематики.

3. Не дивлячись на те, що сексуальна поведінка сучасної молоді активізується в період дорослішання, однак сексуальна самосвідомість характеризується не значною динамікою розвитку. У більшості рівень підлітків та юнаків рівень розвитку цього утворення є недостатнім для забезпечення стабільності та безболісності сексуальної соціалізації особистості.

Підліткам властиво наступне: уміння виокремлювати лише загальні статеві ознаки, андрогінність статево-рольових позицій, часткове неприйняття власної сексуальної привабливості, залежність ціннісного ставлення до себе від сексуальних установок референтної групи, активність у власних уявленнях стосовно тих видів взаємодії, в яких може бути забезпечене короткотривале експериментування з власними сексуальними потенціями: інтимне спілкування, фантазування на еротичні теми, петингова взаємодія. У юнаків, на відміну від підлітків, відмічено збільшення деталізованості сексуальних уявлень, наповнення їх другорядними елементами та інтеграція в чітку та деталізовану структуру; зростання спрямованості на типову статево-рольову позицію; об'єктивізацію сексуально-рефлексивних очікувань та формування їх на власному чуттєвому досвіді; незначне покращення в судженнях про власну сексуальність та в умінні виокремлювати в собі позитивні риси; зростання бажання утримувати більш тривалу парну взаємодію та підвищення активності в уявленнях стосовно всіх видів сексуальної активності, зокрема, демонстративної фасилітарної поведінки, сексуально-інтимного спілкування, залицянь, фантазувань на еротичну тематику, мастурбації. Значна частина підлітків та юнаків прагне отримати досвід проникаючого сексу всупереч тому, що уявлення про сексуальний дебют та регулярні статеві стосунки є малодиференційованими, що вказує на низький рівень сексуального та етичного виховання сучасної молоді.

4. Ефективною щодо розвитку сексуальної самосвідомості є розроблена нами розвивальна програма, спрямована на озброєння молоді знаннями про сексуальність та оволодіння ефективними способами і прийомами міжособистісної взаємодії у ситуаціях, пов'язаних із сексуальними взаєминами, яка реалізувалася на засадах когнітивно-біхевіорального підходу.

В результаті цілеспрямовано організованого психологічного впливу відбувається активізація розвитку когнітивних структур сексуальної самосвідомості, підвищується ефективність перебігу сексуальної саморефлексії та самооцінки власної сексуальності, патерни сексуальної взаємодії стають різноманітнішими та спрямованими на побудову ефективних сценаріїв безпечної сексуальної поведінки. Розроблено практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення роботи практичного психолога щодо оптимізації сексуальних уявлень підлітків та юнаків.

Проведене наукове дослідження не вичерпує усіх аспектів аналізу генези сексуальної самосвідомості підлітків та юнаків. Проблема, відображена в нашій роботі, може стати відправним пунктом для більш поглибленого вивчення взаємозв'язку між становленням сексуальної самосвідомості й розвитком особистості перехідного віку взагалі. Важливим є уточнення ролі механізмів психологічного захисту в процесі формування ставлення до себе як сексуального об'єкта. Особливу увагу слід приділити взаємозв'язку між механізмами становлення сексуальних уявлень та сексуальною орієнтацією особистості. Ми вважаємо, що перспективним та актуальним також є розширення дослідницького діапазону за означеною тематикою у бік дорослості та похилого віку.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Кашпур Ю.М. Теоретичні аспекти статево-рольової ідентифікації особистості в період дорослішання / Ю.М.Кашпур // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. Пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. Т. VIII, вип.2. – К., 2006 – С. 132-137.
2. Кашпур Ю.М. Особливості психосексуального розвитку особистості в підлітково-юнацькому віці / Ю.М.Кашпур // Науковий часопис імені М.П.Драгоманова. Серія №12 Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. - №10 (34). – С. 130-135.
3. Кашпур Ю.М. Основні положення надання психологічної допомоги особистості підлітково-юнацького віку з проблеми сексуальної самосвідомості / Ю.М.Кашпур // Гуманітарний вісник ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 117-121.
4. Кашпур Ю.М. Наукова інтерпретація узагальнених гендерних та сексуальних стереотипів: їх вплив на розвиток фізичного образу «Я» підлітка / Ю.М.Кашпур // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 86-89.
5. Кашпур Ю.М. Роль фантазій у ціннісному виборі підлітками сексуального партнера / Ю.М.Кашпур // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Н.Скотна, В.Татенко та ін.- Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2008. – Випуск 21. Психологія. – С. 108- 118.

6. Кашпур Ю.М. Історіогенез вивчення проблеми сексуальності особистості / Ю.М.Кашпур // Науковий часопис імені М.П.Драгоманова. Серія №12 Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. - №23 (47). – С.10-15.

7. Кашпур Ю.М. Психодіагностичний інструментарій для вивчення уявлень про власну сексуальну активність особистості підліткового та юнацького віку / Ю.М.Кашпур // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. Частина 1. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2009 р. -С. 483-490.

8. Кашпур Ю.М. Становлення сексуальних уявлень особистості в період дорослішання / Ю.М.Кашпур // Вісник Чернігівського державного університету імені Т.Г.Шевченка. Вип. 74. Серія: психологічні науки: зб. наук. пр. у 2-х т. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. - Вип. 74.– Т. 1.– С. 213-218.

9. Кашпур Ю.М. Програма соціально-психологічних заходів для вчителів та батьків по оптимізації розвитку сексуальної самосвідомості особистості в період дорослішання / Ю.М.Кашпур // Вектори психології – 2010: Матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції (12-13 квітня 2010 р., м. Харків, Україна). – Харків: ООО «Ріф», 2010. – 304 с.

10. Кашпур Ю.М. Сімейна психологія / Ю.М.Кашпур //Психологія: комплекс типових навчальних програм. Навчальний посібник. – К.:Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С. 178-193.

АНОТАЦІЇ

Кашпур Ю.М. Психологічні особливості генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2010.

У дисертації, присвяченій вивченню генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання здійснено, теоретичний аналіз наукових підходів вивчення зазначеного феномену в зарубіжній та вітчизняній психології; визначені зміст, сутність та структура сексуальної самосвідомості особистості підліткового та юнацького віку.

Експериментально досліджено складові сексуальної самосвідомості, вікову динаміку та гендрені відмінності цього особистісного утворення у підлітків та юнаків. Розроблено психологічну модель сексуальної самосвідомості як системи сексуальних уявлень особистості в період дорослішання; визначено критерії та рівні зазначеного феномену.

У процесі експериментальної роботи доведена доцільність та ефективність впровадження розвивальної програми та тренінгу оптимізації розвитку сексуальної самосвідомості. Розроблено практичні рекомендації щодо розвитку сексуальної самосвідомості особистості підліткового та юнацького віку

Ключові слова: сексуальні уявлення, генеза сексуальних уявлень, сексуальна самосвідомість, андрогінність, маскулінність, фемінність,

сексуальна ідентифікація, сексуальні емоційно-оцінні переживання, сексуальна активність, сексуальні рефлексивні очікування.

Кашпур Ю.М. Психологические особенности генезиса сексуальных представлений личности в период взросления. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2010.

В диссертации, посвященной изучению генезиса системы сексуальных представлений личности как интегративного образования личности в период взросления, представлено теоретический анализ научных подходов исследуемого феномена в зарубежной и отечественной психологии, раскрыты особенности психосексуального развития в этот возрастной период, определены содержание, сущность понятия и структура сексуального самосознания личности подросткового и юношеского возраста.

В работе обоснованы критерии (полнота сексуальных представлений, идентифицированность поло-ролевой позиции, ценностное отношение к себе как сексуального объекта, активность в сексуальных представлениях о себе) и уровни (высокий, средний, низкий) развития сексуального самосознания личности подросткового и юношеского возраста. Синтезированы конструкты когнитивной (представления о сексуальной привлекательности Я, поло-ролевая идентификация, сексуально-рефлексивные ожидания), эмоционально-оценочной (самооценка собственной сексуальности, принятие собственной сексуальной привлекательности, самоуважение личности как объекта сексуальности) конативной (сексуальные фантазии, сексуальные прелюдии, готовность, к собственно сексуальной активности) составляющих указанного феномена.

Экспериментально исследовано уровень развития составляющих сексуального самосознания, возрастную динамику и гендерные отличия этого личностного образования у подростков и юношей. Доказано, что несмотря на растущую сексуальную активность современных молодых людей, сексуальное самосознание у них характеризуется не значительной динамикой развития. У большинства подростков и юношей уровень развития этого образования является недостаточно высоким для обеспечения стабильности и безболезненности сексуальной социализации личности.

Разработана психологическая модель сексуального самосознания как системы сексуальных представлений личности в период взросления.

В процессе экспериментальной работы доказана целесообразность и эффективность внедрения развивающей программы с использованием таких видов работы: беседы, интерактивные игры с родителями, деловые игры, мини-лекции и групповые дискуссии с учителями, индивидуальные консультации, тренинг и психологический анализ фильмов с подростками и юношами, супервизии и обучающие беседы с психологами школы, которые были направлены на оптимизацию развития сексуального самосознания. По результатам использования обозначенных методов, техник, приемов,

психологам были предложены рекомендации для консультирования по вопросам развития сексуального самосознания личности в период взросления.

Ключевые слова: сексуальные представления, генезис сексуальных представлений, сексуальное самосознание, андрогинность, маскулинность, феминность, сексуальная идентификация, сексуальные эмоционально-оценочные переживания, сексуальная активность, сексуальные рефлексивные ожидания.

Kashpur Y.M. Psychological traits of sexual conceives geneses in the period of moving into adulthood. – Manuscript..

The dissertation is getting a candidate degree in psychology in specialty in 19.00.07 – pedagogical and age psychology. - National Pedagogical University named by M. P. Dragomanov, Kyiv, 2010.

In the dissertation which is described sexual conceives geneses in the period of moving into adulthood there is a theoretical analysis of science approaches for studying the mentioned phenomenon through foreign and native psychology; determined the content; the essence and the structure of sexual self-consciousness of teenagers and juveniles.

It has been investigated experimentally sexual self-consciousness components, age variability and gender differences of this personal improvement of teenagers and juveniles. It has been worked up a psychological model of self-consciousness as a system of sexual conceives in the period of moving into adulthood; it has been determined criteria and levels of such phenomenon.

During the experimental work it has been proved practicability and efficiency of developing program establishment and training of proving development of sexual self-consciousness.

Key words: sexual conceives, sexual conceives geneses, sexual self-consciousness, androgyny, masculinity, femininity, sexual identity, sexual emotion-avaluating feelings, sexual activity, sexual reflective expectation.